

PREFAȚĂ

O „istorie a mistificării”

Puțini termeni cunosc atâtea definiții de cele mai multe ori cu multiple semnificații (polisemice), adesea contradictorii și ambigui: de la falsificare, deformare, escamotare, denaturare a adevărului în mod intenționat, prezentându-l ca veritabil, într-o lumină seducătoare, dar falsă, la răstălmăcire, alterare, siluire („Dicționarul explicativ al limbii române”).

Etimologia termenului, pus în circulație în perioada 1805-1815, provine din limba franceză, o combinație între „mystique” și „mystère”.

În limbajul de specialitate a fost introdus de Kenneth Burke care atrage atenția că el se poate referi la domenii din cele mai variate: viața socială, propagandă, învățământ.

Un alt teoretician al problemei, Hugh Duncan, consideră că activitățile de mistificare pot fi ținute sub control doar într-o societate în care este asigurată circulația liberă a ideilor.

Și Titu Maiorescu atrăgea atenția asupra „încercărilor de mistificare îndreptate în contra opiniei publice”.

Cel mai adesea activitățile de mistificare sunt puse în legătură cu cele de propagandă.

La fel, și termenul opus, acela de demistificare, care ne va preocupa în mod special în această lucrare, are numeroase înțelesuri, unele de asemenea contradictorii: desacralizare, demitizare.

Dincolo de discuțiile terminologie și teoretice se poate demonstra că asemenea activități s-au manifestat în diferite forme de-a lungul celor mai multe perioade, ceea ce dă posibilitatea

alcătuirii unei „istorii a mistificării” atât în viața politică, socială, cât și în cea culturală, științifică.

Amploarea pe care a cunoscut-o acest fenomen în domeniul activităților informative face să se poată afirma că în interiorul acestora a avut loc cu adevărat „Marea mistificare”.

Mistificarea în istorie

Domeniul în care mistificarea s-a manifestat cel mai intens și în cele mai variate forme este acela al cercetării și literaturii istorice.

Experiența arată că datele și interpretarea lor au fost supuse în diferite perioade unor „mistificări”, echivalente cu o „rescriere” a istoriei care au dus falsificarea, reinterpretarea, răstălmăcirea, omisiunea unor date, deci la crearea de false „mituri” și „legende”.

Paul Valéry considera că scrierea istoriei se constituie din „imagini și credințe”, fiind echivalentă cu o continuă acțiune de „regândire și reluare”, în cursul căreia „adevărul” îmbracă diferite înfățișări.

Pe de altă parte, Nicolae Iorga pledează pentru obiectivitate și echilibru în cercetarea acestui domeniu: "Istorie se cheamă ceea ce s-a întâmplat cu adevărat, nu ceea ce am vrea să se fi întâmplat".

Semnificativ în ceea ce privește efectele nocive pe care le poate avea manipularea, mistificarea în domeniul istoriei este romanul lui George Orwell „O mie nouă sute optzeci și patru”, în care personajul Winston Smith, funcționar la „Ministerul Adevărului”, are atribuția să rescrie trecutul, să „îndrepte” istoria. Drama lui este că totuși nu vrea să își piardă memoria, devenind disperat atunci când își dă seama că rescrierea (mistificarea) trecutului este o operație fără sfârșit. Cartea lui Orwell se adaugă acelor opinii după care cine controlează prezentul controlează trecutul.

Și cercetarea românească a manifestat interes pentru raporturile dintre istorie și mistificare. În volumul „Mit. Mitizare. Mistificare”, Eugen Simion consideră că „Istoria trebuia și trebuie, în continuare, regândită și restabilită în limitele verosimilității, dacă nu a adevărului”. În același timp, el atrage atenția asupra exceselor la care poate duce procesul de demitizare și demistificare.

În volumul „Istorie și mit în conștiința românească” Lucian Boia face distincția netă între istoria care a fost și diversele ei reprezentări, inevitabil adaptate, deformatate și adesea mistificate, în funcție de perspectivele schimbătoare ale prezentului și îndeosebi de jocul ideologiilor. Același autor consideră că ceea ce numim îndeobște istorie nu este, în raport cu realitatea, decât o narațiune simplificată, dramatizată și investită cu sens. Ea filtrează trecutul, îl adaptează și îl deformează, trecându-l prin sita imaginării și structurându-l în sensul ideologiilor prezentului („Jocul cu trecutul, Istoria între adevăr și ficțiune”).

Legenda contemporană

În afară de „legenda clasică”, în ultima vreme au apărut preocupări legate de un gen nou definit ca „legenda contemporană” sau „legenda urbană”. Aceasta păstrează unele caracteristici ale legendei tradiționale, ca descriere a acțiunilor umane, care sunt percepute ca având loc în cadrul istoriei umane, posedând anumite calități care îi dau gradul de probabilitate, de „poveste”.

Desigur, deosebirea esențială este aceea că aceste legende se referă la evenimente, reale sau imaginare, care au loc în perioada contemporană. De asemenea, cercetătorii au început să analizeze aceste „legende urbane”, în scopul de a ajuta la explicarea convingerilor socio-psihologice complexe, între care acelea legate de crime sau spionaj.

În opinia unor specialiști români, legenda urbană este „genul folcloric cel mai productiv în societatea contemporană”,

de cele mai multe ori bazându-se pe convingerea că ea relatează evenimente istorice reale. Acest gen evoluează în spațiul dintre fapt și ficțiune. De cele mai multe ori, legendele contemporane încearcă să explice și să interpreteze evenimente sau personaje reale, între care cele din domeniul activităților informative ocupă un loc important.

Legendă și realitate în spionaj

Deși domeniul spionajului cu evenimentele și „eroii” săi ocupă un loc substanțial în actualitate, raporturile sale cu „legendele contemporane” nu s-au bucurat de atenția cuvenită.

Excepție fac unele lucrări cum este aceea lui Frederick P. Hitz, „Mit și realitate în spionaj”. Inspirat și de activitatea sa în cadrul CIA, el arată că lumea reală a spionajului este adesea mai complicată decât cea propusă de ficțiunile pe care le-a născut acest domeniu, inclusiv „legendele” despre spioni care, în ultimă instanță, ignoră dimensiunea umană a personajelor care populează lumea activităților informative, fiind mai ales preocupate de aspectele spectaculoase, ca și de „explicarea”, justificarea sau negarea activității lor.

Felul în care pot fi „demontate” o serie de legende despre spioni îl preocupă pe Fred Cohen în lucrarea „Farude, spioni și minciuni și cum pot fi ele învinse ele”.

Referiri la legende născute în jurul unor cunoscuți agenți sunt conținute în lucrarea „Cea mai mare înșelăciune de spionaj din toate timpurile”.

Originea și circulația „legendelor spionajului”

Factorii care creează și pun în circulație „mitologia spionajului” aparțin celor mai variate domenii:

- Agențiile/serviciile de informații pentru a-și justifica unele acțiuni, dar și pentru a se dezice de participarea la ele; pentru a pune în evidență activitatea unor agenți ai lor, dar și

pentru a nega colaborarea cu ei, a-i compromite atunci când nu mai sunt utili sau se situează pe o poziție critică.

- Spionii însuși pentru a-și justifica activitatea sau pentru a nega implicarea în diferite acțiuni compromițătoare, pentru a-și scoate în evidență meritele, dar și din răzbunare

- Presa: în goană după senzațional, dar și la indicațiile unor agenții, factori politici. În ultima vreme un rol important în acest domeniu îl joacă Internetul.

- Literatura, filmul pentru a „fabrica eroi” sau a-i demoniza, ceea ce poate asigura succesul de „piață”.

- Literatura de specialitate, istorică din lipsă de informații sau datorită folosirii unor informații incomplete, false, unii autori, chiar din cei mai cunoscuți, fabricând „legende” care au căpătat o largă circulație.

Nu trebuie trecut cu vederea că acțiunile acestor factori se desfășoară în anumite contexte politice, punându-se, voit sau nu, în slujba unor factori de decizie, a unor guverne și personalități importante.

În ceea ce privește formele, canalele prin care sunt puse în circulație „legendele spionilor” ele sunt din cele mai variate.

- Lucrări istorice care antrenează dispute între specialiștii istoriei activităților informative.

- Literatura, „romanul de spionaj”, care a cunoscut o adevărată „explozie” în ultima vreme, contribuie din plin la crearea unor asemenea legende care, prin talentul și prestigiul autorilor lor, reușesc să înlocuiască și să „îmbogățească” adevărul istoric.

- Mass media, de la publicații la filme, își face adesea un „titlu de glorie” din „descoperirea” și punerea în circulație a unor asemenea legende, având un impact deosebit asupra publicului, adesea cu sacrificarea adevărului pentru a câștiga un tiraj și rating cât mai substanțial.

Mai există însă o formă mai „difuză”, care însă nu poate fi trecută cu vederea, aceea a punerii în circulație a unor zvonuri,

pseudo-informații cu pretenție de veridicitate care par inspirate din „Aria calomniei” din „Nunta lui Figaro” de W.A. Mozart.

Unul din domeniile în care „legende”, inclusiv acelea care se referă la activitățile informative, este acela al activităților de propagandă politică. Unele dintre personajele lor sunt prezentate în contextul intereselor unor grupuri, chiar guverne, apărând ca „eroi” în slujba intereselor naționale, ceea ce ei nu au fost întotdeauna...

Sub semnul lui Ianus

Există în biografia unor personalități împrejurări și orientări care, dincolo de „legende” care s-au născut în jurul lor, au rămas obscure, contradictorii. Afirmarea este cu atât mai valabilă pentru unele „figuri de legendă” ale spionajului, obligate să acționeze sub imperiul atât de labil al secretului, astfel încât investigații mai atente, obiective pot lumina zone rămase obscure, în stare să modifice, în bună măsură, imaginea lor de multă vreme consacrată.

Cercetarea modernă a mediului informativ poate oferi adesea surprize, nu întotdeauna benefice pentru reputația unor „eroi ai frontului secret”, dar care nu pot fi evitate fără a risca să nu putem cunoaște „adevăratele legende ale spionilor” și să rămânem doar la acelea contrafăcute sau răstălmăcite de interpretările de senzație sau partizane în contextul anumitor orientări politice, puse în circulație de literatura sau presa de senzație, dar uneori și de lucrări de specialitate.

Oricum, se poate afirma că personalitatea unor agenți din cei mai consacrați ca și „legende” pe care le-au inspirat a evoluat sub „semnul lui Ianus”.

Un exemplu: Richard Sorge

Semnificativ pentru felul în care „legende” reușesc adesea să estompeze adevărul istoric este chiar acela al celui care este considerat unul din cei mai importanți spioni din istoria acti-

vităților informative: Richard Sorge. Robert Whymant, autorul unui volum de referință despre „Spionul lui Stalin” arată că „povestea” lui Richard Sorge, unul din cei mai buni spioni ai vremurilor moderne, este sufocată de mituri, răstălmăciri și invenții, ceea ce face foarte dificilă „separarea adevărului de ficțiune”.

Citată de autor, una din persoanele care i-a fost aproape lui Sorge în ultimele sale săptămâni de libertate, Eta Harich-Schneider, consideră că „S-au scris atâtea minciuni, au existat atâtea răstălmăciri” despre Sorge.

La capătul unor laborioase investigații, Whymant recunoaște totuși: „Cu toate acestea, și astăzi, părți importante din viața și activitatea acestui spion remarcabil rămân învăluite în mister”.

Și acest exemplu ne face să ne punem întrebarea dacă sunt posibile...

„Legende adevărate”?

Nu puține sunt personajele „legendelor spionajului” al căror profil este estompat, chiar falsificat, ceea ce face dificilă conturarea unui „portret” real al lor.

În aceste condiții poate fi formulată întrebarea dacă, având în vedere că cele mai multe „legende ale spionajului” conțin un amalgam de informații și interpretări reale și mistificate este posibilă discernerea „sâmburelui lor adevăr”.

Cu atât mai mult este dificilă contrapunerea, completarea, înlocuirea acestor „creații” ale fanteziei dar și a intereselor unor inseideri și outseider ai activităților informative cu „legende adevărate” care să rețină datele esențiale ale biografiei spionilor, cu prețul înlăturării „valului de romantism care o învăluie”, după expresia cunoscutului romancier, el însuși agent la un moment dat, John Le Carre.

Un asemenea demers, pe care și noi îl considerăm posibil, echivalează cu „demistificarea lumii spionajului”, nu numai pentru a o „transforma într-o poveste bună”, ci pentru a

descifra și argumenta „adevăratele legende ale spionilor”, prin folosirea unora date reale și interpretări echilibrate.

2012-2016

București, Runcu/Dâmbovița

- Paul Valéry, „*Discours de l'Histoire*”, 1932
 - Kenneth Burke, „*A Rhetoric of Motives*”, 1969
 - Hugh Duncan, „*A Sociological Model of Social Interaction*”, în „*Critical Responses to Kenneth Burke*”, ed. by W. H. Rueckert. University of Minnesota Press, 1969
 - Titu Maiorescu, „*Observări polemice*”, în „*Opere*”, vol. I, București, 1978, p. 38-39
 - Lucian Boia, „*Istorie si mit in conștiința românească*”, *Humanitas*, 1997
 - Lucian Boia, „*Jocul cu trecutul, Istoria între adevăr și ficțiune*”, *Humanitas*, 1998, 2002
 - Eugen Simion, „*Fragmente critice: Mit. Mitizare. Mistificare*”, Editura „Grai și Suflet-Cultura Națională”, 1999
 - Jan Harold Brunvand, „*Encyclopedia of Urban Legends*”, New York City: W. W. Norton & Company, 2002
 - George Orwell, „*O mie nouă sute optzeci și patru*”, Traducere de Mihnea Gafița, Prefață de Vladimir Tismăneanu, Iași, Polirom, 2002.
 - Nicolae Constantinescu, „*Vrăjitoarele familiei și alte legende ale orașelor lumii de azi*”, în „*Limbă și literatură*”, vol. I-II, 2004
 - Frederick P. Hitz, „*The Myths and Current Reality of Espionage*”, în „*International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*” *Volume 18, Issue 4*, 2005
 - Boris Volodarsky; „*The Orlov KGB File: The Most Successful Espionage Deception of All Time*”, 2009
 - Robert Whyman, „*Spionul lui Stalin. Richard Sorge și rețeaua de spionaj din Tokio*”, Corint, 2013
-